

KRESEBNÁ POZŮSTALOST JOŽI DOSTÁLA: KRASLICE NA PODLUŽÍ

Eva Večerková, Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno

V etnologické literatuře je znám MVDr. Josef Dostál (1894-1970) svými články a studii o lidové kultuře Podluží asi více, než kresebnou dokumentací, pro niž využil svého výtvarného nadání. V mládí uvažoval o studiu na výtvarné akademii. Josefův otec a Jožka Uprka byli dobří přátelé a malíř si povšiml chlapcova talentu. Otec však nasměroval synovu profesní dráhu jinak. Po studiích a absoltoriu na Vysoké škole zvěrolékařské v Brně (1922) pracoval Dostál na brněnských jatkách, kde působil jako městský zvěrolékař. Specializoval se na hygienu potravin a působil v šedesátých letech jako asistent na Katedře pro hygienu a technologii potravin na veterinární fakultě Vysoké školy zemědělské. Mezi svými kolegy byl znám jako autor vtipných kreseb zvířat a lidí, na rodném Podluží jako sběratel lidových památek a malíř a fotograf, zaznamenávající vybrané jevy tradiční lidové kultury. K některým se vyslovil v odborných statích (např. ke kosírku, ke kožichům a šubám, k výšivkám).

Rozsáhlý soubor kreseb a fotografií spolu se sbírkou věcných artefaktů získal v roce 1988 do svého fondu Etnografický ústav Moravského zemského muzea. Obsahuje 54 svazků obrazové a fotografické dokumentace, zachycující různé oblasti lidové kultury Podluží.

Charakteristika dokumentace

Ve dvou svazcích jsou soustředěny kresby kraslic. Jako předlohy posloužily Dostálovi originály z vlastní sbírky a ze sbírek kolegů a přátel, osob, s nimiž se v zaměstnání a na Podluží při svých výzkumných cestách setkával: jedná se o šestnáct soukromých kolekcí, které měl k dispozici a které si prostudoval. Jména jejich majitelů jsou na kartonech uvedena.¹ O současném stavu těchto kolekcí nám zatím není nic známo a možná jsou některé Dostálovy kresby jediným svědectvím kraslic, které obsahovaly. V řadě případů se jedná o kusy datované, a to z třicátých až šedesátých let 20. století. V soukromých sbírkách zachytil Dostál v kresbách i kraslice jiné provenience (např. typy z okolí Uherského Hradiště, z Kyjovska, z Borkovan na brněnském Kloboucku).

Jde o rozsáhlý materiál, o 134 kartonových listů s kresbami z let 1963-1965 a 1970. Autor uvádí, že k 15. 11. 1969 měl „celkem obkresleno 294 kraslic“. Dekor kreslil ze dvou i tří stran vaječného pláště, takže počet obrázků dosahuje čísla 571. Kresby temperou jsou provedeny pečlivě do detailu; srovnání originálu s kresbou potvrzuje přesnost Dostálovy práce.

V průvodní dokumentaci ke svým kresbám si Dostál zaznamenal původ kraslice (lokality), vročení na kraslici, rok, kdy si ji nakreslil, jméno autora (autorky), pokud to zjistil, dále odkud pochází originál, příp. z jakého zdroje si kraslici obkreslil, charakter dekoru („geometrický“, „rostlinný“, „smíšený“, „figurální“) a další poznámky o barvách a výzdobných motivech. Kromě obecné lokalizace „Podluží“ se jedná o kresby kraslic ze 14 obcí.² V prvním svazku má Dostál vloženu mapku Podluží s vyznačením lokalit, z nichž kresby pocházejí. V mapce rozlišuje čtyři podoblasti: vlastní Podluží (obce Lanžhot, Kostice a Tvrdonice), Břeclavsko (s obcemi Lednice, Hlohovec, Ladná, Poštorná, Stará Břeclav), Horní Podluží (Starý Poddvorov, Dolní Bojanovice, Lužice, Prušánky, Těšice, Mikulčice, Hrušky, Týnec) a Dolnorakouské Podluží.

Co kresby zachycují

V letech Dostálova dokumentačního zájmu podávala kraslicová tradice na Podluží poměrně pestrý obraz co do technicko-ornamentálních způsobů výzdoby. V té době až doznávala nejstarší vosková batika; kraslic tohoto typu si Dostál nakreslil 55, a to z různých zdrojů.

Kromě kraslic z publikací³ a ze sbírky Moravského zemského muzea přináší několik nových cenných dokladů (z vlastní kolekce) z Lanžhota, kde se uchovaly nejdéle. Na kartonech jsou kresby 9 kraslic s dekorem v tradičním stylu. Na červeném a fialovém fondu se stylizovaný asymetrický kyticový motiv rozvíjí ve směru svislé osy, vychází z nádoby, z trojúhelníku anebo je bez zvláštního ukotvení. V druhém případě vyplňuje příčný pás ornament na bázi vlnovky se stylizovanými jednoduchými stylizovanými prvky karafiátu, palmety, hrachového lusu (typický motiv zv. *slímák* známý také z výšivek). Na dalších 4 kresbách jsou zachyceny kraslice Marie Uhrové (* 1900), poslední, která malovala v tradičním stylu, a kraslice P. Uhrové (řečené Baňálka) z roku 1963, s velmi zjednodušenou a už zchudlou florální výzdobou, potvrzující zánik staré techniky. V pozdní fázi se vosk nanašel ocelovou špičkou běžného školního pera.

Kraslic zdobených gravírováním si Dostál nakreslil 128 (z 5 obcí) a už z tohoto počtu je možno soudit, jaké oblby a rozšíření nabyl na Podluží tento druh výzdoby, vyznačující se individuálním rukopisem autorů. Nejvíce kreseb má z Moravské Nové Vsi, kde patřily k známým tvůrkyním Viktorie Hřebačková (* 1905) a Františka Svobodová (* 1906), jejichž portrétní fotografie Dostál zařadil do své dokumentace. Obě ženy představují dva styly, dva přístupy k dekorování. Na jedné straně je to preference stylizovaných prvků s vazbou na tradiční prvky výšivky a názední malbu v provázané ornamentální kompozici, na druhé florální dekor, který je na těchto vzorech méně závislý a doplňuje skořáčku v jednotlivých prvcích stylizovaných stínovaných květů a listů.

První je charakteristický pro kraslice V. Hřebačkové, která byla známa také jako předkreslovačka výšivek a malířka žudrů: na černofialovém fondu vyniká lineárně pojatá kresba s tvrdou a přesnou konturou a lehkým stínováním, vertikální motiv velkého květu (růže, růže s mřížkou, plošně pojatý karafiát, klas), pták, hrozen, roh hojnosti, granátové jablíčko. Na starší kompoziční typ batikovaných kraslic navazují kraslice horizontálně členěné, tedy s příčným ornamentálním pruhem v klasické vlnovce, k níž přisedají motivy tulipánu, granátového jablíčka, hroznu, hroznového listu.

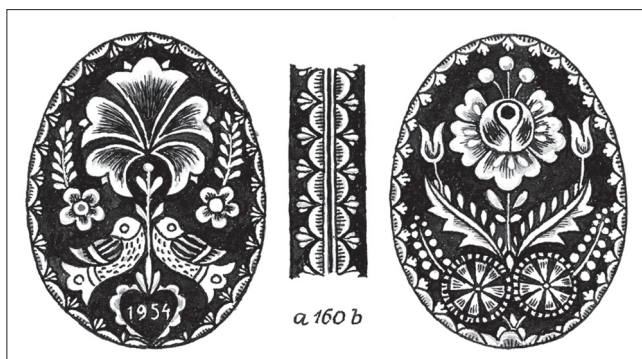
Dostál si v roce 1963 nakreslil dekor z 27 kraslic ze soukromých sbírek a dvě soutěžní z roku 1959 z fondu EÚMZM.⁴ Jsou to dílka z poměrně širokého období, nejstarší je datována rokem 1935, nejmladší s vročením 1961. Nesou nápis, pozdravný a veršovaný text, např. *Veselé Velikonoc, Dávám malý dáreček na vajíčka šáteček* (s vročením 1960), *Na památku z Moravské Nové Vsi* (1937), dedikace. Dostál měl k dispozici 22 kraslic F. Svobodové z různých zdrojů. Z nich šestnáct sahá do třicátých a čtyřicátých let 20. století (nejstarší nese letopočet 1934), na dalších je vročení 1954 (husí vejce), 1959⁵ a 1963. Motiv obilného klasu, chvojky (ptačího pířka?), ptáka na větví, nápisy a veršované texty jsou prvky typické pro tvorbu jmenované autorky.

Ve sbírce EÚMZM si nakreslil několik autorsky neurčených kraslic z Moravské Nové Vsi datovaných do třicátých let 20. století, a vyškrapované dekory na velikonočních vejcích z dalších míst Podluží (Lanžhot, Prušánky, Hovorany, Břeclav).

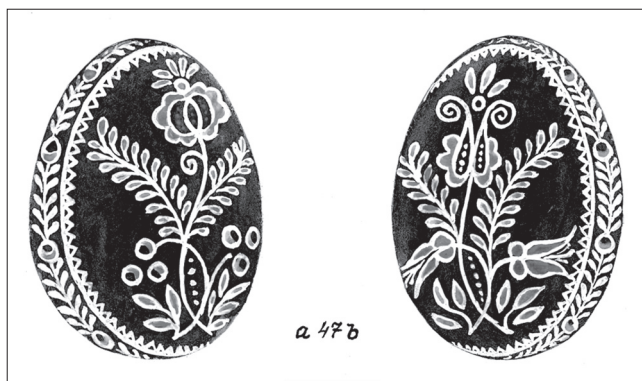
Další tři Dostálovy kresby z roku 1964 zachycují dekor na kraslicích Štěpána Mlátilíka (* 1900) z Ladné. O jejich autorovi, jenž se vymyká z jednoznačně ženského profilu kraslicového umění víme, že se k této činnosti dostal ve čtyřicátých letech 20. století z ekonomických důvodů. Také jeho kraslice byly v místě a okolí oblíbeny a děvčata si je u něho objednávala na šlaháčku. Motiv růže ve volně komponovaném svazku a ornamentální kompozice se stylizovaným velkým květem s mřížkováným středem patří k příznačným prvkům individuálního autora.

Početnější je soubor kreseb (31) z Dolních Bojanovic z roku 1963, v nichž Dostál zachytil kraslice z kolekce Marie Bařinové, a to jednak její vlastní výtvoř (pět kraslic), které získal do své sbírky, jednak jiné, což dokládá vcelku známou praxi krasličářek mít pro inspiraci příklady z jiných míst, od jiných autorek. V kresbách jsou zachyceny dále kraslice stařenky A. Ličénkové a další neautorizované kusy, z nichž některé prochazují v rukopisu provenienci z blízkého Kyjovska a z Borkovan (typ vyškrapovaného a kolorovaného dekoru na vaječné

1. Vyškrabovaná kraslice, Moravská Nová Ves, autorka Viktorie Hřebačková, 1954.

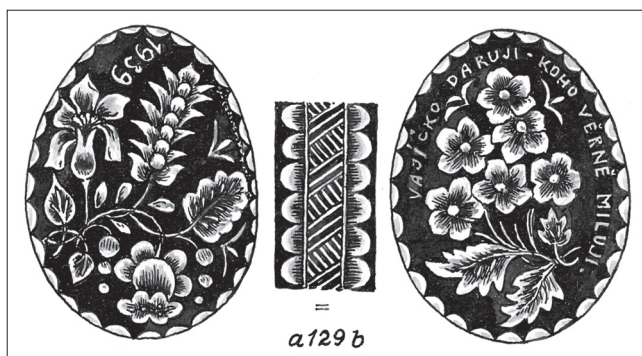
2. Batikovaná kraslice, Lanžhot.

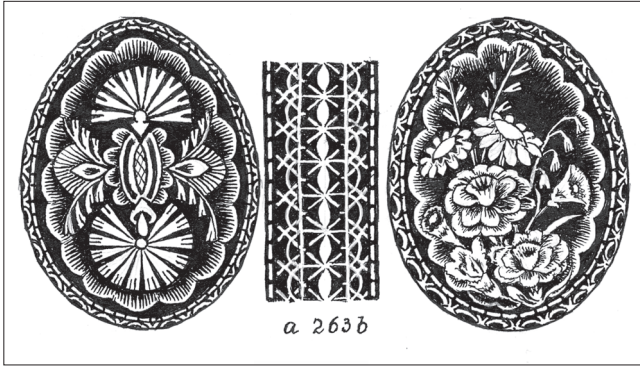

3. Vyškrabovaná kraslice, Moravská Nová Ves, autorka V. Hřebačková, 1958.

4. Vyškrabovaná kraslice, Moravská Nová Ves, autorka Františka Svobodová, 1939.

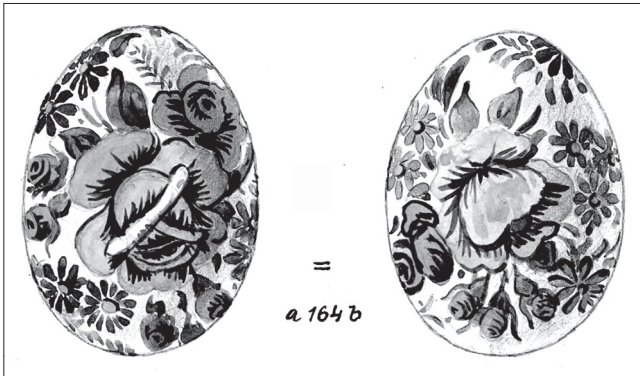

5. Vyškrabovaná kraslice, Ladná, autor Štěpán Mlátílik.

6. Vyškrabovaná kraslice, Dolní Bojanovice, autorka Marie Bařínová.

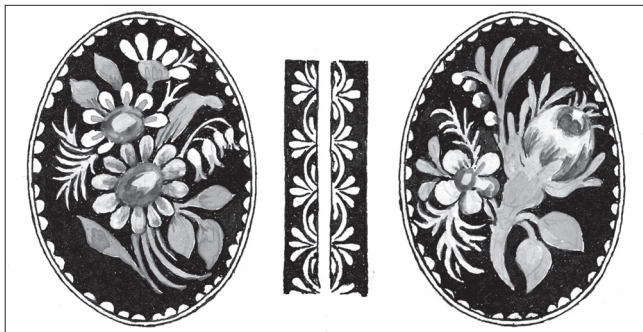

7. Kraslice pozitivně malovaná, Mutěnice, 1963.

8. Batikovaná kraslice, Lanžhot.

9. Kraslice vyškrabovaná a kolorovaná, Kostice, 1965.

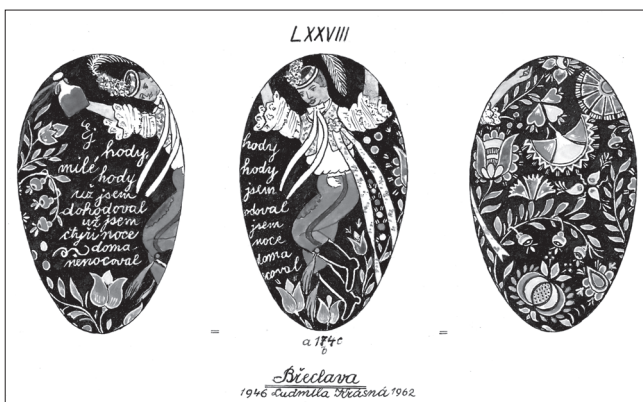
10. Kraslice vyškrabovaná a kolorovaná, Lanžhot, autorka Marie Ciprysová, 1952.

11. Kraslice vyškrabovaná a kolorovaná, Lanžhot, autorka Draha Zonygová, 1939.

12. Kraslice vyškrabovaná a kolorovaná, Břeclav, autorka Ludmila Krásná, 1946.

skořápce). Pro kraslice Marie Bařinové je příznačný velkorysý styl, z florálních prvků vyniká motiv jetelové hlávký. Doznívání tradice v přejímání hotových vzorů z pohlednic dokládají kresby dvou vyškrabovaných kraslic z Hlohovce (s motivem zajíce s kuřaty a s veršovaným textem), k nimž je připsán Dostálův komentář.⁶

Do vyškrabovaných kraslic vstoupila také na Podluží kolem poloviny 20. století barevnost kolorováním rytých kreseb. Nový postup přibližoval rostlinné motivy reálnému barevnému vnímání, soudobé ornamentální malbě na textilu a na průčelí domů. Tato inovace se na Podluží nejspíše přenesla s kraslicemi z brněnského Kloboucka, kde se vyškrabované a kolorované kraslice produkovaly pro velikonoční trh již v letech po první světové válce. Několik takových kraslic zjevně borkovanského stylu (ze soukromých sbírek) je i v Dostálově kresebné dokumentaci.

Nejpočetněji je zastoupen Lanžhot (kresby z 20 kraslic) výtvořily několika známých *maléřek*. Za „zvláštní a pěkné“ považoval Dostál kraslice Drahy Trčkové-Zonygové a šest si nakreslil. Autorka přenesla na vaječnou skořápku prvky ornamentu ze soudobých názedních maleb, jak je to nejvíce patrné v dekoru na husím vejci z roku 1939; jde o velikonoční pomlázkovou kraslici, dárek z lásky, na níž, do středu velkého květu, nalepila fotografii děvčete, které si kraslici objednalo.⁷

K ženám, které se prosadily jako malířky na průčelích domů, na krojových stuhách a kraslicích, patřily Marie Cyprišová a Marie Pejřilová (* 1911, zv. Maretko). Jejich kraslice jsou zastoupeny v kresebné dokumentaci z Dostálových vlastních sběrů a ze soukromých sbírek ing. J. Stöhra a známé zpěvačky Rozálie Horákové-Uhrové spolu s dalšími neautorizovanými kusy, které v dekoru zůstávají ve stylu obou zmíněných tvůrkyň. Ten se vyznačuje naivně naturalistickou rytou a kolorovanou kresbou trsů květin, jahůdek, jehněd, a je tu i zajíc s malovanými vejci a bílí ptáci – holubičky a labuť, husa s housaty, hřibek, zavěšené zvonky atd., zcela v zaujetí malůvkami na předválečných velikonočních pohlednicích. Podélný dělicí pás dělicí kompozici dekoru na dvě poloviny, je zaplněn geometrickým ornamentem. Ryté a kolorované kresby doplnily autorky texty (velikonoční anonce, pozdrav, přání) a příležitostně i vrocením do šedesátých let 20. století. Charakteristické je použití zlaté barvy na pásy, zvonky, podkovu. Kresby jsou komponovány do příčného pruhu a do oválu vejce. Tento dekorativní styl byl rozšířen i v dalších obcích, jak to dokládají Dostálovy kresby kraslic z Prušánek, Hrušek, Ladné, Kostic a z Břeclavi z padesátých a šedesátých let 20. století. V kresbách zachytil Dostál kraslice Břeclavanky Ludmily Krásné z roku 1946 s barevnou květinovou a figurální (na husích vejcích), naivně naturalistickou výzdobou, do níž proluly i prvky silně stylizovaného ornamentu. Pracovala na objednávku a podle ústní tradice vystavovala své kraslice o Velikonočích za oknem.⁸

Poslední způsob výzdoby, který se zcela odpoutal od tradičních technik, reprezentují kraslice pozitivně malované lakovými barvami na bílém podkladu. Objevily se kolem poloviny 20. století a inspirací a vzorem se staly malované krojové stuhý. Na Dostálových kresbách jsou zachyceny kraslice z Mutěnic a Starého Poddvorova.

Dostálovo dílo je ojedinělým příkladem soustavného a komplexního zájmu o zachycení jednoho z charakteristických jevů regionální lidové kultury, dokumentem časově a lokálně přesně určeným, pramenem využitelným pro studium lidové kraslicové tradice na Podluží. Zachycuje tvorbu autorů narozených v prvním desetiletí 20. století. V této generaci se jeví příklon k novým trendům ve zdobení kraslic, jak to přijímalo a oceňovalo místní společenství. Sám soubor naznačuje základní obrisy tradice, jako směřování k barevnosti a naivnímu realismu opřenému o projevy soudobé masové kultury a zálibu v lokálním ornamentu. Rozšiřuje počet známých muzejních artefaktů v dokumentárních kresbách o příklady, které nejsou zastoupeny ve veřejných sbírkách.

Příspěvek vznikl na podkladě institucionálního záměru Moravského zemského muzea „Výzkum vývoje lidské společnosti ve vztahu k Moravě a idea českého národa ve středoevropském kontextu“ č. MK0009486202

Poznámky:

- 1 Jsou to sbírky např. MVDr. Richarda Harnacha, P. L. Horkého (kanovníka brněnské kapituly), Jana Štefana (břeclavského výtvarníka), Ing. Jana Stöhra (člena Slovákckého krúžku v Brně), dále kolekce Dr. Jar. Fialy (Praha), ing. J. Tetery, ing. J. Vokouna, ing. Zd. Kafky (Hodonín), Vl. Hlavičkové (Praha), P.J. Jordána (Tuřany), Jos. Kratochvíla, J. Práška (Brno).
- 2 Břeclav, Hlohovec, Hovorany, Hrušky, Josefov, Kostice, Ladná, Lanžhot, Lužice, Mikulčice, Moravská Nová Ves, Mutěnice, Prušánky, Týnec.
- 3 Moravské ornamenty (Brno 1888); Antonín Václavík, Výroční obyčje a lidové umění (Praha 1959); Zdeněk Wirth, Umění československého lidu (Praha 1928), R. Jeřábek – V. Frolec – D. Holý: *Podluží, kniha o lidovém umění*. Brno 1962.
- 4 Ze soutěže o nejkrásnější kraslici v Praze 1959. – Nejvíce je jich ze sbírky Vl. Hlavičkové (Praha); dalších 16 kraslic od V. H. zachytil v roce 1963 ve fotografiích.
- 5 Ze soutěže o nejkrásnější kraslici v Praze 1959, jejíž výsledky získal EÚMZM
- 6 „Kresleno na všeobecnou, nespécifikovanou objednávku; v Hlohovci už dnes nikdo kraslice nemaluje. Poslední malérka kraslic byla M. Nováková, stařenka; tetička B. Šlichtová kreslila kraslice dle její rady.“ Poznámka na Tab LXXXI.
- 7 Kuriozní originál je ve sbírce EÚ. – V Dostálově dokumentaci je fotografie obou sester Zonygových v krojích z roku 1952.
- 8 Kraslice L. Krásné získal J. Dostál do své sbírky, pak se dostaly v roce 1988 do fondu EÚMZM.

Literatura:

- D o s t á l, F.: *Nad životním dílem dra Joži Dostála (1894-1970)*. Malovaný kraj 1970, č. 4, s. 18–19.
- H e k e l o v á, B.: *Současná lidová dekorativní malba na textilu (na příkladu jihomoravského Podluží)*. Folia ethnographica, 23-24 (1989/1990) 91–111.
- V e č e r k o v á, E.: *Kraslice na Podluží*. Folia ethnographica, 32 (1998) 163–176.
- a k (K a l i n o v á, A.): *Dostál Joža*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek. Edit: Stanislav Brouček a Richard Jeřábek. Biografická část. Praha 2007, s. 45.

PhDr. Eva Večerková, CSc. (n. 1945), vědecká pracovnice Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně. Ve svém oboru se zaměřuje hlavně na obřadní kulturu.

Joža Dostál's Painting and Photograph Legacy: Painted Easter Eggs in Podluží

A b s t r a c t

The contribution relates to the collector's work of Josef Dostál (1894–1970), a veterinary doctor and a popularizer of folk culture in southern Moravia. Utilizing his talent, he systematically documented traditional elements of folk culture in his paintings and photographs in Podluží, his native region. Part of the huge archive deposited in the Ethnographic Institution of Moravian Regional Museum and totalling 54 volumes are two dedicated to the decorating of Easter eggs. The decorations that he himself collected, found in Podluží people's private collections or in museums. In the total of 294 paintings Dostál depicted very accurately and carefully many already forgotten patterns.

The authoress characterizes the sources Dostál came from in his activities (namely his own and private collections) and then she focuses on the documentation value of his paintings. Dostál's paintings illustrate a wide variety of ornaments of that time popular types of decorated Easter eggs. They represent the old tradition of eggs decorated with wax batik in their declining stage, graved eggs and also modern decorative methods when the graved pattern on a dyed egg is finished off with colours or varnish colour patterns are painted directly on eggs. This type of decoration teems with flower patterns and popular motifs are borrowed from viewcards. The value of Dostál's work lies in the number of gathered originals he copied the patterns from and which illustrate in detail the state in which this Easter egg decoration tradition found itself in the 1950s and 1960s. They serve as an important source for further study.

Zeichnerischer und fotografischer Nachlass von Joža Dostál: Bemalte Eier aus der Region Podluží

Zusammenfassung

Der Beitrag bezieht sich auf das Sammlerwerk von Joža Dostál (1894–1970), Tierarzt und Verbreiter der Volkskultur in Südmähren. In seinem Heimatgebiet von Podluží sorgte er für eine systematische Zeichen- und Fotodokumentation von ausgewählten Artefakten der Volkskultur, wobei er sein künstlerisches Talent entfalten konnte. In seiner umfangreichen Dokumentation (insgesamt 54 Bände), die im Ethnographischen Institut des Mährischen Landesmuseums untergebracht ist, gibt es auch zwei Bände, die bemalte Ostereier dokumentarisch darstellen. Dostál hat die Ostereier aus eigener Sammlung, aus Privatsammlungen der in Podluží lebenden Menschen oder auch die in Museen aufbewahrten Ostereier gezeichnet. Der Umfang beträgt 294 Zeichnungen. Dostál ist es gelungen, das erworbene Wissen über die heute nicht mehr existierenden Ostereier sorgfältig und präzise festzuhalten.

Die Verfasserin des vorliegenden Artikels charakterisiert die von Dostál genutzten Quellen (eigene Sammlung, andere Privatsammlungen) und beurteilt den dokumentarischen Wert seiner Zeichnungen. Dostáls Zeichnungen dokumentieren eine breite Palette von den damaligen bunten technisch-ornamentalen Ostereiern: mit Wachsbatik geschmückte Ostereier als Beispiel einer alten nachklingenden Tradition, gravierte Ostereier, aber auch neue Dekorationsarten: Ergänzung des gravierten Dekors auf dem bemalten Ei mit Kolorierung oder Bemalen von Ostereiern mit Lackfarben. Bei diesen Dekortypen überwiegen stilisierte Pflanzenmotive oder Ansichtskartenmotive. Die Bedeutung des Werkes von Josef Dostál besteht in der Vielzahl der von ihm gesammelten Originalstücke, nach denen er seine Zeichnungen machte. Sie gelten als detailliertes Dokument über die Tradition der bemalten Ostereier in den fünfziger und sechziger Jahren des 20. Jahrhunderts. Somit ist es auch zu einer wichtigen Studienquelle geworden.